

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/95542>

Please be advised that this information was generated on 2019-05-23 and may be subject to change.

De rijke dwaas: verhaal of moraal?

Een paar theologische kanttekeningen

T. van den Hoogen

Tijdens het maken van deze kanttekeningen heb ik mezelf zien zitten onder het gehoor van de dominee. Vanuit die positie geef ik nu een aantal opmerkingen bij de prediking. Voor de hermeneutiek van deze verkondiging van het Woord Gods - een andere dan deze is er overigens niet: de direkte hermeneuse van het Woord Gods bestaat niet - houdt dat een aantal veronderstellingen in waarvan het goed is dat ik ze tevoren opsom. Door dit geven van verantwoording ontstaat er immers theologie, als een open gesprek waaraan iedereen, leek of niet, deel kan nemen.

De eerste veronderstelling is een min of meer subjektieve: als hoorder van het Woord ben ik in een geloofsgemeenschap meestal op zoek naar die (paar) mensenwoorden die mijn verbeelding prikkelen. Let wel: mijn verbeelding, niet mijn fantasie. Mijn fantasie stelt me in staat om door te dringen in allerlei beelden die niet de toets van onze werkelijkheid behoeven te ondergaan. Mijn verbeelding laat me echter doordringen in beelden die de horizon van mijn werkelijkheid verwijden; dan gaat het niet om een andere werkelijkheid, maar om de werkelijkheid-anders; dus ook steeds om de werkelijkheid-van-mij.

De tweede veronderstelling is een min of meer objektieve: literair gezien zijn er twee manieren om het Evangelie uit te leggen, nl. door het vertellen van een verhaal, of door het geven van kommentaar. Beide hebben hun eigen mogelijkheden en beperkingen. Een verhaal prikkelt de verbeelding; een kommentaar prikkelt de reflectie. Dat prikkelen kan overigens positief en negatief uitvallen - het kan leiden tot beaming of tot ontkenning van hetgeen je wordt voorgehouden. Hoewel ik geen predikant noch een homileticus ben, lijkt het me dat beide genres in een preek hun eigen plaats kunnen hebben.

De derde veronderstelling is een inhoudelijk-theologische. Evangelie is volgens mij de term bij uitstek waarin de eigen-christelijke verstaanswijze van het Woord Gods uitgedrukt wordt. Evangelie is daar te horen waar een mens of mensengemeenschap - soms, even - uit hun vanzelfsprekendheden worden losgemaakt en op het spoor komen van een andere, verrassende en vernieuwende mogelijkheid van leven; als mensen-van-God, die daardoor juist werkelijk mensen worden. Evangelie versta ik daarom vooral als een beweging, een beweging van inbreken, doorbreken, uitbreken van mensen die daarin tot de erkenning komen dat het tevens 'door Hem, met Hem, in Hem' is. Voor de

prediking heeft dit tot gevolg dat ik niet zozeer in het wóórd van de predikant, als wel in het spreken van de predikant geïnteresseerd ben, en me afvraag: vanwaar neemt zij of hij de luisteraars mee, en waarheen?

De vierde veronderstelling is een methodische. Mijn (mis)verstaan van de tekst wordt niet bepaald door het kennen van de bedoelingen van de auteur. In feite ken ik de auteur van deze tekst ook niet. Het gaat veeleer erom zich af te vragen wat er in de tekst zelf gebeurt, welke beweging en structuur er in de tekst zelf aanwezig is. En natuurlijk gaat het er ook om te weten vanuit welke positie ik de tekst versta, en wat ik ermee doe. Dat brengt me terug bij de eerste veronderstelling.

Mijn verontschuldigen aan de lezer! Het is een (te) lange inleiding geworden. Ik heb ze nodig om de opmerkingen bij de tekst van de prediking te kunnen verantwoorden.

1. Aanvankelijk werd ik getroffen door een ogenschijnlijk terloopse opmerking in r.39, waar staat dat onze wereld zeker veel ingewikkelder is dan 'zij' (r.37), ik denk: de schrijvers van Het Boek (r.32), zich hebben kunnen voorstellen, en dat je daarom in een preek 'niet al te grote woorden' moet gebruiken. Ook verder waarschuwt de predikant (zichzelf?) nog een paar keer tegen het gebruik van 'grote woorden'. Ik vroeg me af wat de reden zou kunnen zijn van die inperking van ons voorstellingsvermogen, van die beperking van onze verbeelding.

Ik ben toen de tekst gaan lezen, en herlezen op zoek naar de ruimte die ze aanbiedt aan onze verbeelding. Dat leek me ook inhoudelijk van belang, want de predikant zegt toch een paar keer dat je 'het Boek niet te buiten moet gaan'; ik vroeg me dus af welke verbeelding het Boek voor mij mogelijk zou maken.

Nadat ik in de gaten gekregen had dat de predikant eerst een lange inleiding houdt (zoals ikzelf hier ook; dus ik ben in goed gezelschap wat dit betreft) over wat hij *niet* wil doen (r.1-40), leek me de preek eigenlijk te beginnen in regel 41, met het verhaal, zij het een kort, over een pastor Goes.

Ik ontdekte dat er door de preek een snoer van dergelijke verhalen loopt; ik zal ze straks aan een nader onderzoekje onderwerpen. Daartussen staan telkens passages waarin een soort kommentaar geleverd wordt. En zo op het eerste oog ziet dat vlechtwerk er heel harmonisch uit - literair gesproken. Want het geheel begint en eindigt met een verwijzing naar het werelddiakonaat.

Ik ben toen nog eens de tekst gaan herlezen, op zoek naar de beweging en structuur ervan; het resultaat daarvan treft u hieronder aan. En al doende werden ook mijn eigen veronderstellingen (weer) helder.

2. Voordat ik met het snoer van verhalen begin, wijd ik enige aandacht aan die lange inleiding (r.1-40). Ze is van belang omdat er vijf (!) mogelijkheden in worden aangegeven om een preek te houden op de zondag voor het werelddiakonaat. Maar slechts één mogelijkheid acht de predikant geschikt, en adekwaat. Je zou een sociaal pamflet kunnen afsteken; een moralistisch-wettische uiteenzetting kunnen geven; een politieke analyse kunnen geven; een politiek program kunnen uiteenzetten; en het Boek zelf aan de orde stellen.

Ik wijs erop dat op de keper beschouwd geen van die vier eerste mogelijkheden op elkaar lijkt, mits goed uitgevoerd. Het lijkt er bovendien op dat ook niet is overwogen of één of meerdere mogelijkheden aan de orde zouden kunnen zijn. Want de kontekst geeft allerlei signalen dat alle vier de mogelijkheden als niet verkieslijk worden afgeschreven ('mag geen *pamflet* worden'; 'moralistisch-wettisch'; '*eens even* analyseren'; *bedenklijk stukje* politiek program'). Het is jammer dat over deze vier mogelijkheden alleen maar negatief wordt gedaan, terwijl tegelijk de eigen aard van elk der mogelijkheden (sociaal programma; morele uiteenzetting; politieke analyse; politiek programma) niet eens onderkend wordt. Als voorgangers zeggen daarvan geen verstand te hebben, moeten zij dat in ieder geval niet verbergen achter zo'n onhelder en bij voorbaat peioratief taalgebruik. Waarom zouden ze trouwens van een of meer van deze zaken geen verstand kunnen hebben, of krijgen?

Een andere vraag is dan nog of ze in de prediking, ten overstaan van mensen die worden aangesproken als mensen-van-Gód, bijv. bij gelegenheid van de zondag van het werelddiakonaat, één of andere van deze mogelijkheden zouden dienen aan te grijpen om Het Boek (de vijfde mogelijkheid) ter sprake te brengen. Het Woord Gods bestaat toch niet anders dan in mensen-woorden? En in de boeken, die tezamen Het Boek vormen, komen heel wat passages voor die een sociaal programma, een politiek programma, een morele uiteenzetting of een politieke analyse vormen. Dat waren en blijven menselijke mogelijkheden om het Woord Gods ter sprake te brengen. Wanneer dan wordt gekonstateerd, dat onze werkelijkheid heel *anders* in elkaar zit dan de wereld ten tijde van het totstandkomen van die boeken (tussen haakjes: hoe komen we aan het idee dat de wereld toen voor hen *eenvoudiger* in elkaar stak dan de wereld nu voor ons?), is dat alleen een extra reden om niet zo peioratief

te doen over een sociaal programma, enz.

De vijfde mogelijkheid (Het Boek niet te buiten gaan) beschouw ik dus niet als één uit de rij van vijf. Ik ben het volstrekt met de predikant eens dat je in de geloofsgemeenschap, zeker wanneer die vierend en dankend bijeen is, de mensen áls mensen-van-God aanspreekt. Mensen-van-God blijven echter 'mensen'; daarom zijn er een aantal 'grote woorden' nodig, in mensentaal, die onze verbeelding kunnen prikkelen. Anders zal God niet te bespeuren zijn.

3. Gelukkig komt er dan het snoer van verhalen. Ik som ze maar eens even op, temeer daar de predikant her en der ook aan opmerkelijke exegese van de Schrift lijkt te doen. De feitelijke keuze van de predikant is nl. niet één van de vier eerder genoemde mogelijkheden, maar (tweeledig): een snoer van verhalen, telkens onderbroken door stukjes kommentaar (waarbij het overigens wel degelijk komt tot morele uitspraken en parentetische opmerkingen). In de opmerkingen van J.Hendriks wordt verduidelijkt, dat de predikant hiermee het dilemma 'de zaak of de gemeenschap' probeert te overwinnen, door het als een (mogelijke) zaak *van* de gemeenschap voor te stellen. Mijn interesse gaat er nu naar uit, hoe dit proces van voorstellen (verbeelden) in zijn werk gaat in deze preek.

Het begint met het (korte) verhaal van een pastor Goes. Deze vertelt van het joodse Jubeljaar. En de luisteraars reageren met: zoiets kán toch helemaal niet? Verbeeld je! De verbeelding van mensen wordt beproefd, op het spel gezet. Wat kun je je verbeelden? Of vind je het maar fantasie?

Een eindje verder komt weer een verhaal: over de man die Jezus benadert over de erfeniskwestie. In de oorspronkelijke tekst (ik bedoel: binnen de Schrifttekst) is het eigenlijk een vraag naar de verbeelding van de toenmalige leerlingen: hoe delen broeders met elkaar (joden en christenen)? Kun je je die als broeders van dezelfde erfenis voorstellen? En de toenmalig gemeente wordt een spiegel voorgehouden, met een herinnering aan een parabel van Jezus over de rijke man. Hij is niet dwaas; allerminst! Maar hij wordt bewust op het verkeerde been gezet, met de vraag: kun je je voorstellen dat je uit een heel andere zekerheid leven kunt? Of is dat fantasie? (Tussen haakjes: het is jammer dat de predikant dit in de tekst zelf aanwezige spiegeleffect laat liggen en de twee schriftteksten alleen ná elkaar

vertelt. Dat is een gemiste kans voor onze verbeelding).

Dan het verhaal over het pannekoekbordje. Ook hier gaat het om de vraag of je je zekerheden, zelfs de meest vitale, kunt relativiseren, en je een andere zekerheid kunt voorstellen.

Dan is er de fabel van de ledematen. Opmerkelijk is dat de tekst zelf, anders dan bij Paulus gebeurt, niet positief, opbouwend gebruikt wordt (de ledematen vullen elkaar allen aan), maar als uitlokker van een vraag: kun je je voorstellen wat er gebeurt als alle ledematen staken?

Het daarop volgende verhaal neemt die vraag weer op: hoe God, toen deze de wereld schiep, een grote variatie heeft aangebracht, opdat de mensen zouden weten op elkaar te zijn aangewezen.

En het laatste verhaal moet nog geschreven worden, op dat 'blanco briefje'. (Tussen haakjes: wat geweldig, dat er in Het Boek nog lege bladzijden zitten!). Of ik mezelf eens wil voorstellen waarin ik op anderen aangewezen ben?

Laat ik proberen deze prachtige reeks van verhalen samen te vatten in één vraag: kun je je verbeelden dat het op anderen aangewezen zijn doorslaggevend is voor gerechtigheid, menselijke broederschap, christelijke gemeenschap, je lichamelijke bestaanswijze en de bestemming van de mens? Over 'grote woorden' gesproken! Nagenoeg alle thema's uit de joodse en christelijke traditie worden hier aangeraakt. Dát is, vragenderwijs, de zaak waarvoor de predikant de gemeente wil oproepen: verbeelding omtrent het op anderen aangewezen zijn.

4. Er is in de tekst, verweven met het snoer van verhalen, ook een snoer van commentaar; soms een uitleg van de tekst van het verhaal, soms een verzuchting, een parenese, een objectie, enz.

Het begint al direkt bij het eerste verhaal (pastor Goes). Mét de verbaasde luisteraars zegt de predikant: nee, de konklusie luidt: zoiets kán niet. De vráág naar de verbeelding wordt door een als rationeel inzicht voorgesteld argument - 'konklusie' - afgebroken. En dan volgt er nog een korte bespiegeling over de 'ijzeren machten' (over grote woorden gesproken!) die ons goed doen leven ten koste van armen in de 'Derde Wereld'. De sprekerapt zichzelf dan echter af: 'geen sociaal pamflet, dominee'.

Maar de kommentaarlijn wordt spoedig hervat, in de uitleg van de Schriftteksten. Ook Jezus zegt dat de schoenmaker bij zijn leest moet blijven, en zich geen vreemde competenties moet

aanmeten. Zo handele ook de dominee. Geen moralistisch-wettische 'praatjes', en geen grote woorden (zogenaamde vooruitgang, welvaartsziekten, de prijs van het milieu). 'Dat hoeft allemaal niet in de preek *want* het staat elke dag in de krant'. Je kunt peinzen over de zin van die reden. Logisch blijft de gedachtengang wanneer je het als volgt verstaat: een dominee moet in een preek geen vreemde kompetentie pretenderen te hebben, noch moraliseren, noch informatie en commentaar herhalen dat verstrekt wordt door de media. Is dan alle ruimte voor een commentaar op de kansel verdwenen?

Kennelijk niet, want verderop (r. 110 vv.) gaat het commentaar verder. De rijke 'dwaas' wordt gedefinieerd als 'de autonome mens'. En de predikant doet veel moeite te verduidelijken wat daaronder verstaan moet worden: de mens die onafhankelijk is, zichzelf tot maatstaf, praat over 'ik en mijn', op zich zelf gekoncentreerd, voor zichzelf zorgend, en wiens leven tenslotte 'door de vingers loopt' en die dan 'nergens meer' is.

Hier raakt de commentaarlijn direkt aan de verhalende lijn. Het is een centraal moment in de preek. Daarom is het vervolg des te opmerkelijker. De predikant wendt zich dan tot de gemeente. Komen dergelijke toestanden ook in de gemeente voor? 'Daar zou het een en ander over te zeggen zijn... maar ach, daarvan is ieder op de hoogte, en daarom vermoeien we elkaar er maar niet mee'. Op zich is dat een hele vreemde redenering, die pas begrijpelijk wordt in het licht van het dilemma 'zaak of gemeente'. Om het eens in rond Hollands te zeggen: hier draait de predikant om de hete brij heen.

Maar niet lang. Want de commentaarlijn wordt in r. 165 weer opgepakt, en dan staat het er onverbloemd: we zijn gaan leven op kosten van en ten koste van, hebben muren opgetrokken, gaan bezit verdedigen, leven in krampachtigheid, met een massief systeem. Overigens is hier niet duidelijk of dat 'we' direkt slaat op de gemeente, die in r. 124 wordt aangesproken, of op 'de mens' uit r. 113.

Na een oproep om 'samen te zijn op Gods goede aarde' (r. 178) eindigt de predikant met een perspectief op een 'dramatische ontdekking', nl. dat wij wel eens geen idee zouden kunnen blijken te hebben van de functie van de andere leden van het lichaam.

Er is in de commentaarlijn een merkwaardige omslag te zien. Aanvankelijk wordt verbeelding resoluut de kop ingedrukt. Maar aan het einde wordt er, middels die dramatische

---

ontdekking, een sterk beroep op gedaan. *Wie* overigens die dramatische ontdekking zal doen, behalve mogelijkwijs het 'ik' van de spreker, blijft onduidelijk. De predikant heeft zich, na een aantal posities te hebben afgewezen, gesteld op het standpunt van 'de algemeenheid'. Er worden uitspraken over 'de mens' gedaan. Daar is de predikant kennelijk wél competent in! Er worden over die 'autonome mens' echter een aantal uitspraken bij elkaar gezet die heel verschillend van statuut zijn (wijsgerige uitspraken, psychologische en sociologische uitspraken) en zó nauwelijks serieus zijn te nemen. *Wie* kommentaar levert, moet zich bewust zijn van de toets van de rationele kritiek. Maar hier worden nu echt pas die 'grote woorden' gesproken waarvoor de predikant telkens waarschuwt. Dergelijke uitspraken lopen vaak uit op moraliserende woorden. En dat gebeurt hier ook. Na de 'dramatische ontdekking' volgt er dreigend: '...dan zullen we ook merken waar het op uitloopt...'. Ik heb eerder al laten horen geen bezwaar te hebben tegen een morele uiteenzetting, daar waar een preek kommentaar geeft. Maar moraliseren onstaat juist, zodra er niet zorvuldig theologisch, wijsgerig, psychologisch of sociologisch wordt geredeneerd en geanalyseerd.

Zo geeft deze preek op de zondag van het werelddiakonaat dus twee lijnen te zien die heel verschillend van kwaliteit zijn, en die in de uitwerking elkaar niet ondersteunen. De zaak waarover het in de verhalen gaat, komt in het kommentaar helemaal niet aan bod.

De dominee die zijn preek voor ons kommentaar ter beschikking stelde, schreef aan de redactie: 'het is een publiekelijk uitgesproken verhaal, en daarom heb ik er nooit moeite mee om hem (de preek) uit te lenen of wat dan ook'. Met deze zin in mijn hoofd heb ik een publiekelijk toegankelijk kommentaar bij deze preek geschreven. In de positie van de luisteraar zijn de zaken echter veel gemakkelijker uiteen te rafelen, dan ze in de positie van de spreker bijeen te brengen en over te dragen zijn. Dat realiseer ik me maar al te goed.
